

انتشارات مصطفی خرد

فرهنگ دریا و دریانوردی در
بوشهر و خلیج فارس

مصطفی کریمی

مدیر دانشنامه: سید محمد حسین سپیدزاده

دبیر دانشنامه: سیدقاسم یاحسینی

دبیر اجرایی و ناظر دانشنامه: فرید میرشکار

طرح جلد: مجید میرزایی

صفحه آرایي: نغمه ایزدپناه

ویراستار: امید غضنفر

لیتوگرافی و چاپ: ترام اسکندر/زیتون

چاپ اول: ۱۳۹۴

شمارگان: ۱۵۰۰ نسخه

نشانی انتشارات:

قم، خیابان صفاییه، کوچه ۳۲،

کوچه کمره‌ای، پلاک ۹۶

تلفن: ۳۷۸۳۲۱۹۸ - ۰۲۵

دورنگار: ۳۷۷۳۵۶۷۲

فهرست

مقدمی حوزه هنری بوشهر ۹

پیش‌نویشته ۱۱

بخش اول: فرهنگ و سبک‌های رفتاری منطقه‌ی خلیج فارس ۱۵

فصل اول: آداب و رسوم و آیین‌های دریانوردی ۱۷

۱-۱-۱- مقدمه‌ای بر پیش‌نهی دریانوردی ایرانیان ۲۰

۲-۱-۱- آداب و رسوم و آیین‌های دریانوردی ۲۳

۱-۲-۱- اصول و اسامی کشتیرانی (دریانوردی) ۲۳

۱-۲-۱-۱- آداب و رسوم دریانوردی سنتی ۲۵

۳-۲-۱-۱- روش‌های تعیین مسیر با استفاده از ستاره‌ها ۲۶

۴-۲-۱-۱- دانش هدایت و اداره کردن سنتی کشتی‌ها ۲۸

۳-۱-۱- آداب و رسوم مربوط به مرگ افراد در هنگام دریانوردی ۳۵

۴-۱-۱- رسم «الله اکبر» گفتن روی کشتی ۳۱

۵-۱-۱- اسامی و وظایف کارکنان و خدمه‌ی کشتی‌ها در گذشته (روند تاریخی و تطور آن‌ها) ۳۲

۵-۱-۱-۱- مالکان کشتی‌ها ۳۲

۵-۱-۱-۲- ناخدا، معلم، ربان ۳۳

۵-۱-۱-۳- ملوانان و کارگران کشتی ۳۷

۵-۱-۱-۴- پاروزنان و غواصان ۳۸

۵-۱-۱-۵- دیده‌بان و محافظ ۳۹

۵-۱-۱-۶- کیوتر نامه‌بر ۴۱

۵-۱-۱-۷- سایر نفرات کشتی ۴۲

حوزه هنری بوشهر

فرهنگ دریا و دریانوردی در
بوشهر و خلیج فارس

مصطفی کریمی

پدیدآورنده: کریمی، مصطفی.

عنوان: فرهنگ دریا و دریانوردی در بوشهر و خلیج فارس.

تکرار نام پدیدآور: مصطفی کریمی.

مشخصات نشر: قم: معیقه خرد، ۱۳۹۴

مشخصات ظاهری: ۲۳۳ ص

شابک: ۹ - ۵ - ۸۱۰۳ - ۶۰۰ - ۹۷۸

وضعیت فهرست‌نویسی: قیفا

موضوع: دریانوردی

موضوع: علوم دریایی - ایران - تاریخ

موضوع: دریانوردی - ابزار و وسایل

شناسه سروده: سازمان تبلیغات اسلامی، حوزه هنری بوشهر

رده بندی سکره: ۱۳۹۴ : ۴ / ۴ / ۱۰۷ UK

رده دیویی: ۳۵۰ / ۰۰

شماره کتابشناسی: ۳۳۳۶

بوشهر، میدان قدس، پلاک بیست و نهم، انواری،

م صندوق پستی: ۷۵۱۳۵ - ۷۴۹۰۱ حوزه هنری بوشهر

تلفن: ۳۳۳۶۰۸۳ - ۳۳۳۶۰۵۱

www.artbushehr.ir

- ۱-۱-۶- چگونگی طراحی، ساخت و پرداخت سنتی کشتی‌ها در سواحل خلیج فارس ۴۶
- ۱-۱-۷- درباره نحوه ساخت کشتی‌ها ۴۹
- ۱-۱-۸- چگونگی ساخت چهارات و لنج‌های امروزی ۵۳
- ۱-۱-۹- فضاها و قسمت‌های مهم در چهارات و لنج‌های امروزی ۶۲
- ۱-۱-۱۰- چگونگی مراسم قرار گرفتن لنج بر دریا (مراسم اوشار) ۶۵
- ۱-۱-۱۱- اصطلاحات رایج در مورد کشتی‌ها در میان چهارداران بومی خلیج فارس ۶۷
- ۱-۱-۱۲- اصطلاحات کاربردی در مورد لنج‌ها ۷۱
- ۱-۱-۱۳- سیر تاریخی صید و تجارت مروارید در خلیج فارس ۷۵
- ۱-۱-۱۳-۱- آراء جغرافی‌دانان و مورخان در مورد بهترین مکان صید مروارید خلیج فارس ۷۸
- در باب شکل‌گیری مروارید ۸۰
- ۱-۱-۱۳-۲- آداب و رسوم صید مروارید ۸۲
- ۱-۱-۱۳-۳- انواع مروارید در خلیج فارس ۸۸
- ۱-۱-۱۳-۴- چگونگی صید مروارید (غواص در غوص) ۸۹
- ۱-۱-۱۳-۵- رسم «نام خدا» و پیامبران» گفتن در شروع صید ۹۰
- ۱-۱-۱۳-۶- در باب اهمیت اقتصادی- سیاسی مروارید خلیج فارس ۹۱
- ۱-۱-۱۳-۱-۱- آداب و رسوم صید ماهی ۹۲
- ۱-۱-۱۳-۱-۲- سنت باقر گاشتن سهمی از تور ماهی برای مستمندان در میان مبادان ۹۶
- ۱-۱-۱۳-۱-۳- اصطلاحات مربوط به صید ماهی ۹۶
- ۱-۱-۱۳-۱-۴- آداب و رسوم صید میگو ۱۰۰
- فصل دوم: انواع مراسم آداب و رسوم متأثر از دریا در بخش شمالی خلیج فارس ۱۰۳
- ۱-۱-۱۳-۱-۱- سنت «پیش‌بینی وضعیت هوا و دریا» ۱۰۶
- ۱-۱-۱۳-۱-۲- رپایی سنت «توروز دریا» یا «توروز صیاد» ۱۰۹
- ۱-۱-۱۳-۱-۳- مراسم سنتی شوشی و رزف ۱۱۶
- ۱-۱-۱۳-۲-۱- مراسم چهاردهی ۱۲۴
- ۱-۱-۱۳-۲-۲- مراسم «دریا ما بر» ۱۲۶
- ۱-۱-۱۳-۲-۳- عوامل مؤثر در شکل‌گیری آداب و رسوم و سنت‌های ساحل‌نشینان ۱۲۷
- فصل سوم: عرف و عادات اجتماعی و باورهای دریایی مردمان سواحل شمالی خلیج فارس ۱۳۱
- ۱-۱-۱۳-۳-۱- عرف و عادات اجتماعی مردمان سواحل شمالی خلیج فارس ۱۳۳
- ۱-۱-۱۳-۳-۲- باورها و اعتقادات دریایی ساکنان شمالی خلیج فارس ۱۳۷
- دریا ۱۳۸
- دریانوردان ۱۳۹
- به آب انداختن کشتی ۱۴۰
- امواج ۱۴۰
- جزر و مد ۱۴۰
- غرق شدن ۱۴۱
- کشتی ۱۴۱
- ۱-۱-۱۳-۳-۳- عوامل مؤثر بر شکل‌گیری عادات اجتماعی بومیان سواحل شمالی خلیج فارس ۱۴۳
- بخش دوم: فرهنگ و سنت‌های مادی در خلیج فارس ۱۴۵
- فصل اول: انواع کشتی و امکانات آن‌ها ۱۴۷

مقدمه‌ای بر پیشینه‌ی فن کشتی‌سازی ایرانیان ۱۴۹

۱-۱-۲- انواع کشتی‌ها ۱۵۰

۲-۱-۲- انواع جهاز‌ها و لنج‌های محلی خلیج فارس ۱۵۹

۲-۱-۳- ابزارها و امکانات کشتی‌ها در گذشته ۱۷۳

۲-۱-۴- ابزارهای راهنمایی در کشتی ۱۸۴

۲-۱-۵- دیگر وسایل موجود در کشتی‌ها ۱۹۱

۲-۱-۶- اجزای مختلف لنج‌ها (در لنج‌سازی سنتی) ۱۹۱

فصل دوم: اختراعات و ابتکارات دریانوردی ایرانیان در خلیج فارس ۱۹۵

اختراعات، ابتکارات و نوآوری‌های دریانوردی ایرانیان در پهنه‌ی خلیج فارس ۱۹۷

۲-۲-۱- فانوس‌ها و علایم دریایی ۱۹۷

۲-۲-۲- قطب‌نما ۲۰۵

۲-۲-۳- سگان ۲۰۷

۲-۲-۴- «ره‌نامه» یا کتاب راهنمای دریا و دریانوردی ۲۰۸

فصل سوم: ابزارهای سنتی صیادی ۲۱۱

۲-۳-۱- ابزارهای غواصی یا صید مروارید ۲۱۳

۲-۳-۲- ابزارهای صید ماهی ۲۱۴

۲-۳-۳- انواع تورهای ماهیگیری ۲۱۴

۲-۳-۴- سایر ابزارهای لازم برای صید ماهی ۲۱۹

۲-۳-۵- ابزارهای سنتی صید میگو ۲۲۰

فهرست منابع و مآخذ ۲۲۳

مقدمه‌ی توزه هنری بوشهر

استان بوشهر یکی از مراکز تاریخی و باستانی ایران در کرانه‌های شمالی خلیج فارس به شهر معروف است. این ناحیه از ایران زمین، قدمتی به درازای تاریخ دارد. بوشهر همواره مهد علم و ادب و تعلیم و تعلم بوده است. کتابخانه‌ها و مراکز علمی شهر «لیان» تا دانشگاه «سینیز»، مدارس علمی بندر «سیراف»، کتیبه‌های میخی و بقایای معابد دوره لیان در «سبزآباد» و «ریشهر»، بقایای کاخ‌ها و کتیبه‌های هخامنشی، همگی اسناد این تاریخ پُر فراز و نشیب است. معماری کم نظیر، اعتقادات مذهبی مردم حضور ادیان مختلف، وجود نخستین، آثار حمل و نقل هوایی و ریلی، وجود اولین سازمان چاپخانه‌ها، باشگاه‌ها و ورزش‌های نوین، حضور نمایندگی‌های سیاسی و سپس اولین مدارس و مراکز آموزشی از قبیل مدرسه‌ی سعادت از نشانه‌های بارز این «نگارگری شکوفایی» این کهن دیار است. در مجموعه‌ی «دانشنامه‌ی استان بوشهر» که توسط حوزه هنری استان در ده‌ها جلد منتشر می‌شود، کوشش شده تا همه گونه اطلاعات و آگاهی‌های تاریخی، هنری، فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی، رجالی و مذهبی مربوط به استان بوشهر در قالب تک نگاری‌های علمی و روشمند، گردآوری، تجزیه و تحلیل و نوشته یا ترجمه شود. امید است با انتشار کامل این مجموعه، دانش‌آموزان، دانشجویان و دیگر علاقه‌مندان، منبع و مأخذ قابل اطمینانی

درباره‌ی شهر و دیارشان به دست آورند. از آقای سید قاسم یا حسینی نویسنده و پژوهشگر بوشهری که دبیری علمی این دانشنامه را عهده‌دار شدند و دیگر نویسندگان و پژوهشگرانی که با این طرح صمیمانه همکاری می‌کنند، تشکر و سپاسگزاری می‌نمایم.

سید محمد حسین سیدزاده

رئیس حوزه‌ی هنری استان بوشهر

پیش‌نویسته

واحد شدن سواحل و بنادر خلیج فارس بر سر راه‌های عمده تجاری قدیم، به ویژه شاخه‌ی نرم جاده‌ی ابریشم که از خلیج فارس و راه دریا به اروپا می‌رفت، و نیز جاده‌ی ادویه که از هند، سواحل عمان و خلیج فارس به عربستان می‌پیوست، باعث شده بود که از میان دریازحضور و تعامل فرهنگ‌های مختلف در این نواحی مشهود و به بیان دیگر فرهنگ مختلطی از ایرانی و عرب و هندی در این خطه از سرزمین ما به وجود آید. منتهی ارتباط این فرهنگ‌ها خلیج فارس بوده است. این فرهنگ عموماً با مسائلی چون دریا، دریانودی، کشتی، کالاهای بازرگانی، ملوانان و خلاصه مشاهدات و تجربیات بهانه‌گردانه گره می‌خورد.

منطقه خلیج فارس در بستر تاریخ شاهد شکل‌گیری این‌ها آداب و رسوم، جشن‌ها و سنت‌های گوناگونی بوده است که هر کدام از آن‌ها بهره‌بر زیبایی خاص خود، نقش عمده‌ای در تحولات فرهنگی و تمدنی منطقه و جهان ایفا نموده‌اند. اهمیت خلیج فارس در شکل‌گیری مناسبات تاریخی و فرهنگی منطقه غیر قابل انکار است، از سوی دیگر این منطقه که از وحدت نسبی فرهنگی برخوردار بوده همواره در مطالعات فرهنگ‌شناسی، به عنوان یک حوزه فرهنگی

خاص و مستقل شناخته می‌شود. مطالعه فرهنگی در منطقه خلیج فارس؛ به ویژه در بنادر، جزایر، شهرها و آبادی‌های سواحل شمالی خلیج فارس که تاریخی کهن و فرهنگی غنی دارند، موضوع اصلی کتاب حاضر را تشکیل می‌دهد.

در مطالعات مرتبط با موضوع خلیج فارس، مسائل اجتماعی و از آن میان مسائل مربوط به مقوله‌ی فرهنگ و سنت‌های دریانوردی، به ویژه در تحقیقات داخلی به اندازه کافی مورد توجه قرار نگرفته است، زیرا در مطالعات و تحقیقات داخلی بیشتر بر ناکند و توجه محققان بر امور اقتصادی و سیاسی این ناحیه معطوف شده و اهمیت جاذبه فرهنگی آن در تبادلات منطقه‌ای و جهانی نادیده گرفته شده است. این امر در حالی است که اکثر ساکنان این منطقه جدا از تمایزات سیاسی و قومی، از وحدت فرهنگی نسبی برخوردار هستند.

بخشی از این هویت فرهنگی نسبتاً متمایز که متأثر از ویژگی‌های آب و هوایی و نیز قرار گرفتن در کانون تلاقی فرهنگ‌های گوناگون در اثر روابط تجاری بوده است. در قالب آداب، آیین‌ها، رسوم و روش‌های خاصی متجلی شده که در کتاب پیش‌رو سعی شده است به مطالعه و بررسی و تقسیم‌بندی عوامل مؤثر بر شکل‌گیری آن‌ها پرداخته شود.

در شکل‌گیری فرهنگ و سنت‌های دریانوردی کرانه‌های شمالی خلیج فارس علل و عوامل مهمی مانند: نحوه‌ی زندگی تولیدی مردم ناشی از شرایط زیستی و جبر جغرافیایی آن‌ها (زندگی ساحل‌نشینی)، بهره‌گیری از ذوق و استعداد فردی و همچنین دو پدیده‌ی مهم اجتماعی یعنی تجارت دریایی و مهاجرت (جابه‌جایی

جمعیت‌ها) که همواره دو عنصر مهم در تاریخ خلیج فارس به شمار می‌روند، تأثیرگذار بوده است. افزون بر این برخی دیگر از این آداب و رسوم و سنت‌ها، یا در چارچوب عقاید رایج در میان مردم سایر مناطق به وجود آمده‌اند که به سواحل خلیج فارس راه یافته‌اند و یا شکل‌گیری آن‌ها ریشه در آداب و رسوم نیاکان‌شان در دوان باستان دارد.

امید است کتاب حاضر در مسیر شناخت کامل‌تر فرهنگ و سنت‌های دریانوردی خلیج فارس و نیز در جهت جلوگیری از زوال و نابودی این فرهنگ گام‌های مؤثری برداشته باشد و بتواند در زمینه‌ی افزایش مرادفات فرهنگی و همگرایی کشورهای منطقه خلیج فارس مفید واقع شود.

در این جا نیز فرصت را مغتنم شمرده، از همه‌ی کسانی که در تدوین این کتاب مرا یاری کرده‌اند، به ویژه از استادان گرانقدر، گروه تاریخ دانشگاه تهران: دکتر محمدباقر وثوقی، دکتر عبدالرسول خیراندیش، دکتر فرج‌الله احمدی و نیز دکتر غلامحسین نظامی رییس مرکز اسناد کتابخانه بوشهر، همکارانه سپاس‌گزاری می‌کنم و از خداوند منان توفیق روزافزون این عزیزان را خواستارم. همچنین از مساعدت‌های دلسوزانه جناب آقای سید محمدحسین سیدزاده رییس محترم حوزه هنری بوشهر و جناب آقای فرید میرشکار معاون فرهنگی و سایر دست‌اندرکاران حوزه هنری استان بوشهر که زحمت چاپ و نشر این کتاب را برعهده گرفتند، قدردانی می‌کنم.

در پایان با کمال تواضع اذعان دارم که بی تردید این اثر، به رغم تمام
کوشش‌ها، خالی از عیب و نقص نیست؛ با این باور از هم اکنون در وبلاگ
مطالعات خلیج فارس به آدرس: <http://persiangulfut.blogfa.com> و یا آدرس
ایمیل: karimi_282@ut.ac.ir پذیرای نظریات، انتقادات و ارشادات دوستان
دانشمند و پژوهش‌گران ارجمند هستم.

مصطفی کریمی

ایوان غرب / اسفند ماه ۱۳۹۳